

Поступово життя входило у буденні рейки. Правда, час від часу викликали до Жидачева у відділ КДБ на «профілактичні розмови». У Ходорові батьки мешкали до 1980 року, а після виходу на пенсію перебралась на батьківщину Тата – до Радехова.

Мама була надзвичайно люблячою і Мамою, і Бабусею, її відхід у 1992 році осиротив дочку. Він осиротив багатьох людей, бо стільки тепла вона віддавала своїм рідним і знайомим, що воно до сьогодні пам'ятається і зігриває всіх, з ким переплело життя. Тато своєю любов'ю намагався компенсувати мій смуток і зігріти свою самотність ще десять років. Відійшов у вічність у 2003 році.

Поховані Мама і Тато у с. Сушно на старому сільському цвинтарі, де донедавна їх спокій сторожуваали старезні дерева, але й ті відійшли у вічність.

Вічна пам'ять про світлих, відважних і сильних духом людей!».

Література

1. За роками роки... До 160-річчя фармацевтичного факультету ЛНМУ імені Данила Галицького : 1853–2013 / [Б. С. Зіменковський, Т. Г. Калинюк, Р. Б. Лесик та ін.]. Львів : Ліга-Прес, 2013. С. 173.
2. Криса Л. Личаківський некрополь : путівник / Любомир Криса, Роман Фіголь. Львів, 2006. С. 153.
3. Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини / Богдан Прах. Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2015. Т. 1 : Біографічні нариси (1939–1989). С. 309–311.
4. Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини / Богдан Прах. Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2015. Т. 2 : Документи і матеріали (1939–1950). С. 82–83, 538.
5. Пундій П. Українські лікарі : біобібліографічний довідник / Павло Пундій. Кн. 2 : Лікарі діаспори та їх діяльність для рідного краю / гол. ред. Ярослав Ганіткевич. Львів–Чикаго : НТШ у Львові, УАТ Північної Америки, Світова федерація укр. лік. товариств, 1996. 448 с.
6. Созанська С. З. Українські лікарі-дерматовенерологи діаспори: минуле і сучасність / С. З. Созанська // Укр. журн. дерматології, венерології, косметології. 2011. № 3 (42). С. 115.
7. Сокальська гімназія. Пропам'ятна книга. Львів–Сокаль : НТШ у Львові, Львів. крайове товариство «Рідна школа», 2001. 504 с.
8. Яворська Лідія. Долі репресованих родин фармацевтів / Лідія Яворська. Ч. II. Київ : АртЕк, 2019. С. 286–302.

УДК 36(477) «1920/1923»

УКРАЇНЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В ДОБУ ФОРМУВАННЯ СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ (1920-1923 РР.)

Віктор Шарпаний,

доктор історичних наук, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Аналізується політико-ідеологічні мотиви політичних репресій проти української інтелігенції на початку 20-х років. Виселення за кордон і встановлення політичного нагляду за «старорежимною» інтелігенцією в 1920-1923 роках, поклато початок політичних репресій.

Ключові слова: депортації, радянська влада, «професорський пароплав», політичні репресії, український націоналізм.

The political and ideological motives of political repressions against the Ukrainian intelligentsia in the early 1920s are analyzed. Expulsion abroad and the establishment of political supervision over the «old regime» intelligentsia in 1920 -1923, marked the beginning of political repression.

Keywords: deportations, Soviet authorities, «professor's steamer», political repressions, Ukrainian nationalism.

Мистецька та науково-педагогічна інтелігенція, яка залишилась після жовтневого перевороту 1917 р. на території Росії та України, сподіваючись на крах більшовицького режиму, стала його заручником, потрапивши до соціальної резервації та функціонального полону. Творити на угоду комуністам, виконуючи відповідні політичні замовлення, вона не бажала, тому намагалася покинути радянську Росію. 11 травня 1921 р. політбюро ЦК РКП (б) дозволило виїзд за кордон Ф.І.Шаляпіну[1], але «під гарантію» ВЧК про його повернення, однак відмовило у цьому студії Московського художнього театру, письменникам – О.Блоку, М.Булгакову та іншим. Вибірковість залежала від їх ставлення до радянської влади, від позиції емігрантів, а також від загального духовного та інтелектуального стану розвитку «непівського суспільства». Неп відродив не лише приватне підприємництво в містах і селах, а також створив умови для діяльності кооперативних і приватних видавництв, для створення різного роду громадських об'єднань, керівники та учасники яких не завжди поділяли марксистську ідеологію та методологію «творчого процесу»[6]. Голод, економічна руїна, фінансово-грошова нестабільність лише посилювали соціально-протестові настрої серед населення, а інтелігенція їх теоретично обґрунтовувала, узагальнювала, висвітлювала через сатиру, публіцистику, тому більшовики відслідковували їхні дії. 1 червня 1922 р. органи ГПУ інформували політбюро ЦК РКП(б) про формування «антирадянських угруповань серед інтелігенції», пов'язуючи їх виникнення саме з проголошенням та впровадженням непу.

До причин появи «антирадянських елементів» було віднесено послаблення репресій, «мирне» ліквідаційство серед членів партії у зв'язку з проголошенням непу. Ареною «розгулу» антирадянської інтелігенції вважалися вищі навчальні заклади, громадські товариства, преса, видавництва, кооперація, релігійні організації, торговельні установи. Кожна з окреслених ділянок була відстежена, а 23 листопада 1922 р. ГПУ, унеможливаючи тенденції «автономізації вищої школи», вдалося до «...організації мережі інформаторів серед професури і студентів на усіх факультетах»[2, с.135]. Вони повинні були регулярно доповідати про політичні настрої професорів і студентів, про створення їхніх безпартійних товариств (наукові гуртки, земляцтва, асоціації), нелегальних об'єднань, про «політичну фізіономію професорів», про їх висловлювання стосовно «автономії вищої школи». Застосовувати відверті репресії до активних студентів органи ГПУ тоді не наважувалися, щоб не спровокувати формування груп «контрреволюційних борців». За приватними видавництвами встановлювали системний і постійний нагляд, але цього виявилося замало, тому почали готуватися до фізичної ізоляції лідерів «антирадянської інтелігенції».

Основним ідеологом вибіркової депортації інтелігенції був В. (Ульянов) Ленін. 16 липня 1922 р. він надіслав до ЦК РКП(б) листа, у якому наполягав на рішучому «викорінюванні» решток меншовиків, есерів, енесів, вимагав «усіх вислати», застосовуючи характеристики та оцінки: «ворог хитрий», «запеклі вороги більшовизму», «вороги безжалісні»[3, с.87].

В освітньо-культурних установах працювали відповідні комісії, які вивчали справи майбутніх жертв, а брак інформації про них компенсували відвертим опитуванням членів трудового колективу, відповідальних працівників та їхніх

колег. Списки почали готувати у серпні 1921 р., тому першими арештантами стали члени Всеросійського комітету допомоги голодуючим, серед яких були відомі професори та громадські діячі: М.Д.Кондратьєв, К.Д.Кускова-Прокопович, П.А.Веліхов, В.Є.Камерницький, О.Г.Дояренко, В.О.Левицький, а разом 71 особа потрапила до внутрішньої в'язниці ВЧК. Їх не виселяли за кордон, а відправили до таборів Вологди, Казані, Сибіру. В'язні просили на повернення до Москви, а К.Д.Кускова та С.Прокопович навіть «клопотали» про їх виселення за кордон. Фактично відбулася генеральна репетиція по залякуванню інтелігенції, але подібна акція потішила більшовицьких сатрапів, які вирішили продовжити «очищення» Росії від «ворогів більшовизму».

19 травня 1922 р. Ленін звернувся до голови ГПУ Ф.Дзержинського з листом стосовно «...питання про виселку за кордон письменників і професорів, що допомагали контрреволюції», просив головного чекіста ретельно готуватися до цієї акції, системно і вичерпно збирати «...відомості про політичний стаж, роботу і літературну діяльність професорів та письменників» [4, с.78]. Більшовицький лідер вимагав «...виловлювати постійно та систематично і висилати за кордон», щоб зламати їх опір, одних схилити до співпраці, інших на «перековку» до таборів, а найвідоміших випроводити до Парижу, Праги, Берліна, конфіскувавши книги, рукописи.

Арешти інтелігенції в Україні розпочалися у липні 1922 р., коли затримали деяких харківських та київських лікарів, а повний список професорів та викладачів вишів, які підлягали депортації, був затверджений ЦК КП(б)У 3 серпня 1922 р. До нього потрапили професори Харкова, Одеси Києва, Поділля, а разом 77 осіб, що на 10 осіб більше від «московського списку». Характеристики, які супроводжували кожне прізвище, свідчили про ознаки політичної репресії, тому що до уваги брали партійне минуле, ставлення до радвлади.

Виявити «антирадянську інтелігенцію» було справою елементарною, маючи мережу сексотів в інститутах та установах освіти, а депортувати за кордон – набагато складніше. Для цього треба було оформити візу, придбати квитки на потяг або пароплав, тобто витратити валюту, якої бракувало для закупівлі технічного обладнання та продовольства. Враховуючи той факт, що виселенню підлягали 217 професорів та викладачів, з них з Москви 67, з Петрограда 53, з України 77 осіб[5, с.112], сума мала бути кругленькою, а клопоту та розголосу – ще більше. У вересні 1922 р. на території України арештували 56 осіб, з них у Харкові 10, Катеринославі 9, в Одесі 17, у Києві 20, а для них надійшли анкети німецькою мовою, які необхідно було заповнити для оформлення візи та проїзних документів. Вивезенню підлягав інтелектуальний потенціал українського суспільства, його реальна еліта, а доморощеної тоді ще не встигли виховати, тому ЦК КП(б)У визнало недоцільним відправлення професорського складу вишів за кордон. 24 листопада 1922 року політбюро ЦК КП(б)У обґрунтувало своє бачення недоцільності масових депортацій інтелігенції.

Декому вдалося виїхати власним коштом, щоб вижити та продовжувати працювати. Виселення за кордон та встановлення політичного нагляду за «професорами-залишеннями», яке тривало у 1921-1923 рр., лише започаткувало політичні репресії в Україні. Інтелігенція (професори університетів і звичайні учителі) брали активну участь у повстанських загонах селян на початку 20-х рр. Радянська влада, особливо її каральні органи, щоб унеможливити подібний тандем інтелігенції та селян, вдалася до чергових політичних чисток. Доказом є «викриття» організації «Київського обласного центру дій» влітку 1923 р., судовий процес над членами якої завершився у березні-квітні 1924 р. На лаву підсудних потрапили десятки осіб, серед них професори М.Василенко, П.Смирнов. Судячи з архівних документів про арешти серед української інтелігенції у вересні 1922 р., зокрема київських професорів з

медичного інституту та реорганізованого університету, їх вважали не «арештованими, а ізольованими». На той час така оцінка відповідала основним завданням ленінської чистки антирадянської інтелігенції, а після смерті вождя його справу продовжували спадкоємці, однак репресували «серйозно» і «надовго», особливо після згорання непу.

Таким чином, образний вислів «філософський пароплав» стосувався реальних політичних переслідувань української інтелігенції, яка з ідеологічних, цивілізаційно-світоглядних та соціально-професійних позицій не сприйняла радянської влади, тому була депортована за кордон або залишена під наглядом ГПУ. Поталанило тим, хто покинув СРСР, уникнувши репресій та страти у 30-х рр.

Література

1. Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б), ВКП(б), ВЧК-ОГПУ_ НКВД о культурной политике. 1917-1953 гг. /Под ред. акад. А.Н.Яковлева; сост. А.Артизов, О.Наумов. – М.: МФД: Материк,2002. – 872с.
2. Высылка вместо расстрела. Депортация интеллигенции в документах ВЧК-ГПУ. 1921-1923 / Вступ. ст., сост. В.Г.Макарова, В.С.Христофорова; комент. В.Г.Макарова. – М.: Русский путь,2005. – С. 135
3. Там само. – С. 87
4. Там само. – С. 78
5. Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941) / В.Марочко, Г.Хілліг. – К., 2003. – С.91.
6. НЭП: экономические, политические и социальные аспекты / Ред. кол.: А.С.Сенявский (отв. ред) и др. – М.:РОССПЭН,2006. – 544 с.

УДК 94(477.74)«1920»

ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОР ПРОТИ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В ОДЕСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (КВІТЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ 1920 Р.)

Олександр Шишко,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології, філософії і права
Одеської національної академії харчових технологій*

У статті на основі архівних джерел та періодичних видань розглядається процес здійснення політичного терору каральними органами більшовицької влади щодо активних та потенційних учасників українського національно-визвольного руху у 1920 р. в Одеській губернії.

Ключові слова: *Одеська губернська надзвичайна комісія, політичний терор, «петлюрівщина», архівно-слідчі справи.*

The article, based on archival sources and periodicals, examines political terror perpetrated by the punitive authorities of Bolshevik regime, against the participants of the Ukrainian national liberation movement, in 1920 in the Odessa province.

Keywords: *Odessa Provincial Emergency Commission, political terror, «Petliurivshchyna», archival and investigative cases.*

На Правобережній Україні, й зокрема в Одеській губернії український визвольний рух більше тяжів до політичного центру, який очолював та уособлював Головний отаман військ УНР, Голова Директорії, керівник екзильного уряду УНР Симон Петлюра. Відповідно на цих теренах всі національно-свідомі